

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΗ ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ

ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα

Μαριάννα Κορομηλᾶ

Συμμετέχουν μὲ ἄρθρα

Ἄλεξάντερ Ἀλεξίτζε ~ Ὅτάρ Λορντσιπανίτζε
Ἄννα Μπαλλιάν ~ Λουίζα Πολυχρονίδου-Λουκοπούλου
Πέτρος Ν. Πρωτονοτάριος

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ «ΠΑΝΟΡΑΜΑ»

ΑΘΗΝΑ 2001

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ Ἀπὸ τὴν πρώτη στὴ δεύτερη ἔκδοση, ἄνοιξη 1991-φθινόπωρο 2001	10
ΠΡΟΛΟΓΟΣ Ἡ κόψη τῶν μυκηναϊκῶν σπαθιῶν καὶ ἡ ἐπιμονὴ τῶν καθαγιασμένων τοπωνυμίων	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ Ὁ Ἄξενος Πόντος	17-51
Ὁ Ἄξενος Πόντος τῶν Ἄθλων 28 ~ Μῦθοι, τοπογραφία καὶ ἀρχαιολογικὴ τεκμηρίωση 34 ~ Βόρεια τῆς Καλιάκρας 49	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Ἡ Προποντίδα ἢ Θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ	53-74
Βυζάντιον-Κωνσταντινούπολις: τοπογραφία τοῦ εὐρύτερου χώρου	66
Ἡ διφυῆς καὶ δισυπόστατη Κωνσταντίνου πόλις 73	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ Ὁ πολυώνυμος θρακικὸς Βόσπορος	75-81
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ Ὁ Εὐξείνιος Πόντος	83-314
Ὁ ποταμὸς Δούναβης: τὸ ὄροσσημο	93
Ὁ ἱερὸς Ἴστρος καὶ ἡ μακρινὴ Ἴστρια 102	
Ἀπὸ τὸν Ἴστρο-Δούναβη μέχρι τὸν Βόσπορο	109
Ταξιθεύοντας στὸν εὐξεινοποντιακὸ ὀρίζοντα τῶν θρακικῶν παραλίων 112 ~ Καταπονημένες πολιτεῖες, φθαρτὰ ὑλικά καὶ ἀντοχὲς τῆς μνήμης: Ἀπολλωνία-Σωζόπολις καὶ Μεσημβρία 124 ~ Ἀγγιᾶλη, Ἀγγιάλος καὶ Ἀγγελῶ: ἡ πυρπολημένη πολιτεία 146 ~ Ἡ διείσδυση στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Θράκης καὶ ἡ ἀπαρχὴ τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Θρακῶν 148 ~ Ὁ Ἀλέξανδρος στὸν Δούναβη, ἄνοιξη τοῦ 335 π.Χ. 151 ~ Ἡ ἰωνικὴ Τόμις, βυζαντινὴ Κωνσταντία καὶ Κωνσταντινιανὰ (σύγχρονη Κωνσταντζα) 157 ~ Ἡ πρωτοβυζαντινὴ Διοίκησις Θράκης 163 ~ Τὸ βυζαντινὸ σύνορο καὶ ἡ ἄμυνα στὸν παρευξείνιο Δούναβη 164	
Οἱ σκοτεινοὶ αἰῶνες	166
Καὶ ἡ Μικρὰ Σκυθία; 172 ~ Οἱ Βυζαντινοὶ ἐπιστρέφουν στὸν Δούναβη 173	
Ἀπὸ τίς ἐχβολὲς τοῦ Δούναβη ὡς τὰ ριζοβούνια τοῦ Καυκάσου	176
Στὶς ἀνώνυμες καὶ πολυσύχναστες ἐρημιὲς τῆς σκυθικῆς στέπας 179 ~ Ὀλβία, ἡ τρισευτυχισμένη πόλις τοῦ Βορρᾶ 195 ~ Ἡ Χερσόνησος τῆς Κριμαίας 211 ~ Ὁ Κιμμέριος Βόσπορος, τὸ Παντικιάπαιον καὶ ἡ βοσπορινὴ «πολυνησία»: τὰ στενὰ τοῦ Κέρτς 216 ~ Ἡ θάλασσα τοῦ Ἀζόφ 224 ~ Ἡ βυζαντινὴ Χερσῶν 231	
Τὰ ὄρεινὰ τείχη τοῦ Νότου: ὁ Πόντος	243
Ἐκατὸ ποντιακὲς γενιὲς καὶ τρεῖς προσφυγικὲς 247 ~ Τραπεζούντα 253 ~ Ἄγιος Θεόδωρος Γαβρᾶς 263 ~ Ἡ Αὐτοκρατορία τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν τῆς Τραπεζούντας: 1203/4-1461 264	
Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου: ὁ Καύκασος	284
OTAR LORDKIPANIDZE, Οἱ Ἕλληνες στὴν Κολχίδα (μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά Ἰωάννα Φωκᾶ)	288
Τὸ Βασίλειο τοῦ Πόντου ἢ Βασίλειο τῶν Μιθριδατῶν 296 ~ Οἱ Ρωμαῖοι στὴν Κολχίδα 297 ~ Ἡ Ὁρθόδοξη καὶ φίλη Γεωργία 299	
ALEXANDER ALEXIDZE, Μάρθα-Μαρία: μιὰ ἐξέχουσα φυσιογνωμία στὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ καὶ γεωργιανοῦ πολιτισμοῦ (μετάφραση ἀπὸ τὰ γαλλικά Ἰωάννα Πετροπούλου)	306

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ 'Η Μαύρη Θάλασσα (1453-1829)	315-370
'Η Κωνσταντινούπολη 319 ~ 'Η Βλαχία και Μολδαβία 330 ~ «Τὸ Βυζάντιο μετὰ τὸ Βυζάντιο» 331 ~ 'Απὸ τὴν 'Ηγεμονία τῆς Μολδαβίας ἕως τῆς Ποντικῆς 'Αλπεις 335	
ANNA ΜΠΑΛΙΑΝ, 'Αργυρούπολη-Gümüşhane	339
'Η ξενιτιά 350 ~ Σὰν τὰ διαβατικάρινα πουλιὰ 359 ~ 'Η 'Ελλάδα τοῦ 'Ιώσηρου καὶ ἡ «πατρίδα» τῆς Σμαράγδας 365 ~ Superbia Graecorum καὶ ἡ 'Ελληνικὴ 'Ιδέα, ρωσικὴ ἐπέκταση καὶ τὸ «εὐξεινοποντιακὸ» ὄνειρο τῆς Τσαρίνας 367	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ Τὸ Χρυσόμαλλο Δέρασ	371-418
'Ανατολικὸ Ζήτημα καὶ «Τανζιμάτ» (1839-1878), πληθυσμιακῆς ἀλλοιώσεις καὶ δημογραφικῆς ἀνακατατάξεις 382 ~ 'Η ἀνέλιξη τοῦ μαυροθαλασσίτικου 'Ελληνισμοῦ 386 ~ Κοινωνικὴ καὶ συντεχνιακὴ ὀργάνωση 387	
ΛΟΥΪΖΑ ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΔΟΥ-ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΥ, 'Αρχαιότητες καὶ ἀρχαιολογία στὰ θρακικὰ παράλια τῆς Προποντίδας	396
'Η παιδεία τῆς Ρωμοσύνης ὑπὸ τὴ σκέπη, τὴν καθοδήγηση καὶ τὴν ἐποπτεία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου 399 ~ Τὸ ἀπαύγασμα τοῦ εὐξεινοποντιακοῦ κόσμου 407 ~ Τὸ ρωσικὸ Κυβερνεῖο τοῦ Κάρος (1878-1918) καὶ οἱ 75.000 Πόντιοι Καρσλῆδες 410 ~ 'Ο 'Αξενος Πόντος 412	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι	
ΠΕΤΡΟΣ Ν. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΣ, 'Η Νομισματοκοπία τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος .	420
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ	
'Η παραδουνάβια Βραΐλα	427
ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	436
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	438
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΧΑΡΤΩΝ	440
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	441
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	465

Ἄγχιάλη, Ἄγχιάλος καὶ Ἀχελῷ: ἡ πυρπολημένη πολιτεία

Τὴν ἴδρυσαν οἱ Ἀπολλωνιάτες τὸν 6ο π.Χ. αἰῶνα καὶ ἔγινε κέντρο ἀγρο-
τικό, ναυτικό καὶ ἀλιευτικό. Διατήρησε τὸν χαρακτήρα τῆς ἀρχαίας οἰκο-
νομίας τῆς καὶ τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ τῆς μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ 20οῦ αἰῶνα.
Στις ἐπίσημες βυζαντινὲς πηγές τὴ βρίσκουμε συνήθως μὲ τὸ ἀρχαῖο τῆς
ὄνομα καὶ σπανιότερα μὲ τὸ λαϊκὸ. Ὅμως οἱ Ἀγχιαλίτες ὀνόμαζαν τὴν
πατρίδα τους Ἀχελῷ.

Ἡ ἀρχαία-πρωτοχριστιανικὴ πόλη καταποντίστηκε στὴ διάρκεια τῶν σει-
σμῶν τοῦ 8ου αἰῶνα καὶ ἔτσι δὲν ἔχει σωθεῖ τίποτα ἀπὸ τῆς δύο πρῶτες
φάσεις τῆς ζωῆς τῆς. Ἡ πολιτεία, λοιπόν, πού συνέδεσε τὸ ὄνομά τῆς μὲ
τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Ε', ὁ ὁποῖος ὀργάνωσε ἀπὸ τὸ 756 ὡς τὸ
775, μὲ στρατὸ καὶ στόλο, ἐννέα συνδυασμένες ἐκστρατεῖες ἐναντίον τῶν
Βουλγάρων, βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας. Τὰ τεῖχη
τῆς ἔγιναν ὑφαλοὶ στὰ ἀνοιχτὰ τῆς νέας πόλης, πού ἀνοικοδομήθηκε ἀπὸ
τοὺς Βυζαντινοὺς τὸ 786. Κανένα καράβι δὲν μποροῦσε νὰ πλησιάσει τὴν
Ἀχελῷ. Μόνον οἱ Ἀχελινοὶ γινώριζαν τὸ πέρασμα ἀνάμεσα στὰ τεῖχη-
ὑφαλα. Κι ὥσπου νὰ μπεῖ ὁ φάρος στὸ πέλαγος, ὅλοι οἱ Μαυροθαλασσίτες
ναυτικοὶ ἔτρεμαν τὰ νερά τῆς Ἀγχιάλου. Μὰ κοντὰ στὴ ναυτικὴ καὶ
ψαρική τέχνη οἱ Ἀχελινοὶ εἶχαν καὶ τὴν ἀμπελοφυτικὴ.

Κατάφυτη ἀπὸ ἀμπέλια ἦταν ἡ περιφέρειά τους, καὶ τὰ ὀκτὼ διαφορετικὰ
εἶδη πού παρήγαγαν ἐκάλυπταν ἐκλεκτὲς ποιότητες ψιλόφλουδων ἄσπρων,
κιτρινωπῶν, ροζακιῶν, κόκκινων, μοσχάτων καὶ γλυκῶν σταφυλιῶν.

Μὲ τῆς εὐλογίες τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνα, τοῦ θεοῦ Διόνυσου καὶ τοῦ Ἁγίου
Τρύφωνα, ἀργότερα, οἱ Ἀχελινοὶ ἔφτασαν στῆς ἀρχῆς τοῦ 20οῦ αἰῶνα νὰ
ἔχουν περίπου 3.000.000 κλῆματα. Κάθε 1η Φεβρουαρίου, στὴ γιορτὴ τοῦ
Ἁι-Τρύφ, μετὰ τὴ θεία λειτουργία ὅλος ὁ κόσμος ἔπαιρνε ἀγιασμὸ καὶ
ἐβγαίνει νὰ ραντίσει τὰ ἀμπέλια γιὰ νὰ ἔχουν καλὴ καρποφορία. Κατὰ τὸ
ἀρχαῖο ἔθιμο οἱ ὀμάδες τῶν πανηγυριστῶν διάλεγαν γιὰ τὸ ράντισμα
νεαρά ἀμφιθαλὴ παιδιὰ, πού νὰ ζοῦνε δηλαδὴ καὶ οἱ δυὸ γονεῖς τους. Αὐτά,
καβάλα στ' ἄλογα, τριγύριζαν μέσα στοὺς ἀμπελῶνες καὶ ἔριχναν ἀπὸ
λίγο ἀγιασμὸ σὲ κάθε κλῆμα. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, ἂν ἦταν καὶ στὴ γέμισή
του τὸ φεγγάρι, ἄρχιζε τὸ κλάδεμα.

Ἡ κάθε οἰκογένεια πού διέθετε ἀμπελῶνα φρόντιζε νὰ ἔχει καὶ μερικὰ
ὀπωροφόρα, γιὰ νὰ καλύπτει τῆς δικῆς τῆς ἀνάγκες μέσα στὸ δωδεκάμηνο
—μηλιές γιὰ τὸ φθινόπωρο, κερασιές γιὰ τὸ τέλος τῆς ἀνοιξῆς— καί,

«Ἀγαθὴ τύχη Αὐλουζένης
Αὐλουζένης Ἀπόλλωνι ὑπὲρ τῆς
ἐαυτοῦ σωτηρίας καὶ τῶν ἰδίων
ἀμπελῶν ἐπὶ Ἀκραν εὐχαριστήριον
ἀνέθηκεν»

Ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἀγχιάλου
(σήμερα Πομόριε). Δημοσιεύτηκε
τὸ 1936 ἀπὸ τὸν G. Mihailov, ἔκδοση
τῆς Ἀκαδημίας τῆς Σόφιας.

Π16. Καβαλάρης μὲ ἐπιγραφή
«ΑΓΧΙΑΛΕΩΝ». Χάλκινο νόμισμα
Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.
Ἰδιωτικὴ Συλλογή.

μπροστά στο κτήμα, ἄφηνε ἕναν ἐλεύθερο χῶρο γιὰ νὰ φυτεύει τὰ ὄσπρια τῆς χρονιάς.

Τὰ περισσότερα δημητριακά, ὅπως καὶ τὶς μεγάλες ποσότητες βοοειδῶν ποὺ ἐμπορεύονταν οἱ Ἀχελινόι, τὰ ἀγόραζαν ἀπὸ τοὺς ἀγρότες καὶ τοὺς κτηνοτρόφους τῆς ἐνδοχώρας. Στὴ διάρκεια τῆς Ἀρχαιότητος προμηθευτὲς ἦταν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν θρακικῶν πληθυσμῶν τῆς πεδιάδας καὶ τῶν βουνῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα, γνωστά, ἐλληνικὰ προϊόντα οἱ Ἀγχιαλινοὶ ἔδιναν στοὺς Θράκες καὶ ἀλάτι. Στὴ χώρα τοὺς ὑπῆρχαν τεράστιες ἀλυκὲς κι ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευσή τους ἐρχόταν τὸ μεγαλύτερο ἔσοδο τῆς πόλης. Αὐτὴ ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν Ἀγχιάλου καὶ τὰ ἐνδότερα διατηρήθηκε ἐπὶ 25 αἰῶνες. Οἱ Βούλγαροι, οἱ Ἕλληνες καὶ, ἀργότερα, καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀγροτοκτηνοτρόφοι κατέβαζαν τὰ προϊόντα τοὺς στὴν Ἀχελῶ — ὅπως καὶ στὶς ἄλλες κοντινὲς λιμενικὲς πόλεις — καὶ οἱ Ἕλληνες ἔμποροι τὰ ἀγόραζαν καὶ τὰ μετέφεραν μὲ τὰ ἰστιοφόρα τοὺς στὶς μεγάλες ἀγορές, κυρίως στὴν Κωνσταντινούπολη. Δὲν γνωρίζουμε βέβαια τὴν ἀνταλλακτικὴ ἀξία κάθε προϊόντος σὲ παλιότερες ἐποχές, ἀλλὰ τὸν 19ο αἰῶνα τὸ μέτρο γιὰ τὸ ἀλάτι ἦταν ἕνα πρὸς δύο. Μία ὀκά ἀλάτι γιὰ δύο ὀκάδες σιτάρι ἢ ὅ,τι ἄλλο εἶχαν νὰ ἀνταλλάξουν οἱ παραγωγοὶ μεταξὺ τους. Αὐτὰ στὶς ἰδιωτικὲς συναλλαγές. Οἱ ἐπίσημες ἐμπορικὲς σχέσεις τῆς Ἀχιολοῦ, ἔτσι ἦταν τὸ παρεφθαρμένο ὄνομά της στὰ τουρκικά, ὑπάγονταν σὲ ἕνα πολύπλοκο μετρικὸ-φορολογικὸ σύστημα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας: ἀλλιῶς ὑπολογίζεται τὸ μέλι κι ἀλλιῶς τὸ ἀλάτι, ἀλλιῶς ἂν ἐρχεται ἀπὸ τὰ παραδουνάβια λιμάνια κι ἀλλιῶς ἂν φορτώνεται στὰ μαυροθαλασσίτικα λιμάνια καὶ τέλος ἀλλιῶς ἂν αὐτὸς ποὺ ἐκμεταλλεύεται τὶς ἀλυκὲς ὑπόκειται σὲ φόρο ἢ ἔχει ἀπαλλαγῆ ἀπὸ κάθε φορολογικὴ ὑποχρέωση. Αὐτὴ ἡ τελευταία ἦταν ἡ περίπτωση τῶν ἀλυκῶν τῆς Ἀγχιάλου, ποὺ οἱ Τοῦρκοι ὀνόμαζαν «ἀλτὶν μπαχτσεσί», δηλαδὴ («χρυσὸ κῆπο»).

Μόλις κατέλαβαν οἱ Ὀθωμανοὶ τὸ μικρὸ «δεσποτάτο» τῶν Παλαιολόγων στὸν Εὐξείνο*, ὁ Σουλτάνος παραχώρησε τὶς ἀλυκὲς τῆς Ἀγχιάλου στὴ μεγάλη βυζαντινὴ οἰκογένεια τῶν Καντακουζηνῶν. Ἐκεῖ, στὸ πλούσιο ἀγροτικὸ-ἐμπορικὸ-λιμενικὸ κέντρο, ἔζησε ἕνας κλάδος τῶν Καντακουζηνῶν-Παλαιολόγων καὶ λέγεται μάλιστα — οἱ παλαιοὶ Ἀγχιαλίτες λόγιοι ἔλεγαν — ὅτι ἕνα τμῆμα τοῦ μεταβυζαντινοῦ ἀρχοντικοῦ τοὺς εἶχε βυθιστεῖ στὰ ρηχὰ νερὰ τῆς περιοχῆς Παλαιόλουτρος, ἕκατὸ μέτρα ἀπὸ τὴν ἀκτὴ.

* Ἡ Ἀγχιάλου, ἡ Μεσημβρία, ἡ Σωζούπολη καὶ τὰ περιορισμένα ἐδάφη ποὺ τὶς περιέβαλλαν ἦταν τὸ μοναδικὸ τμῆμα τῆς θρακικῆς γῆς, μαζὶ μὲ τὰ ἐδάφη γύρω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ βρισκόνταν ὡς τὸ 1453 ὑπὸ βυζαντινὴ διοίκηση.

** Ἴχνη τοῦ νότιου καὶ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ τείχους τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐντοπίστηκαν ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ομάδα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τοῦ Μπουργιάζ. Βρέθηκαν ἐπίσης δύο μελανόμορφα ἀγγεῖα, τρεῖς ἐνδιαφέρουσες ἐπιγραφές καὶ ἄπειρα θραύσματα κεραμικῆς ὄλων τῶν ἐποχῶν.

Θὰ ἦταν μάταιο νὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς τὴν Ἀγχιάλου στὴ σημερινὴ κωμόπολη Πομόριε. Λιγοστὰ ἴχνη τοῦ τείχους ἐντοπίστηκαν πρόσφατα** ἀνάμεσα στὶς σιδηροδρομικὲς γραμμὲς καὶ τὸν αὐτοκινητόδρομο, τὶς νέες συνοικίες καὶ τὴν παραλία, τὶς ἀλυκὲς καὶ τὴ λιμνοθάλασσα... Καθμένη Ἀχελῶ! Δὲν ἔχασες μόνο τοὺς ἀνθρώπους σου, ὅπως τόσοι καὶ τόσοι ἄλλοι τόποι στὴ Μαύρη Θάλασσα. Ἐχασες τὸ σχῆμα καὶ τὸν ὄγκο σου, τὴν ὄψη τῆς μορφῆς σου. Μόνο τὰ θαλασσοπούλια σὲ ξαναβρίσκουνε, καθὼς βουτᾶνε στὶς στοιχειωμένους ξέρες, ἐκεῖ ποὺ ἔπνιξες τόσοι καὶ τόσοι ναυτικούς, πρὶν παραδοθεῖς στὶς φλόγες ἐκεῖνον τὸν ἄγριο βαλκανικὸ Ἰούλιο τοῦ 1906.